

Μνήμων

Τόμ. 32 (2012)

Méropi Anastassiadou, *Les Grecs d'Istanbul au XIXe siècle. Histoire socioculturelle de la communauté de Péra*, Brill, Leiden 2012

EΦΗ KANNEP

doi: [10.12681/mnimon.657](https://doi.org/10.12681/mnimon.657)

Βιβλιογραφική αναφορά:

KANNEP E. (2012). Méropi Anastassiadou, *Les Grecs d'Istanbul au XIXe siècle. Histoire socioculturelle de la communauté de Péra*, Brill, Leiden 2012. *Μνήμων*, 32, 296–300. <https://doi.org/10.12681/mnimon.657>

σημαίνεται, ασφαλώς επηρεάστηκε άμεσα από το ιταλικό αυτό περιβάλλον, ωστόσο η δική του εκδοχή δεν μπορεί να θεωρηθεί απλώς ένα συμπλήρωμα των όσων συνάντησε γύρω του. Είναι ενδιαφέρον ότι αυτός επιμένει στην κοινωνική και πολιτική πτυχή της αυτοκτονίας.

Γενικά, ο Αρβανιτάκης, αναζητώντας επιδράσεις και παραλληλισμούς, επιχειρεί να μας δείξει ότι σε μερικούς κύκλους της εποχής, όπου διαμορφώνεται μετά τη Γαλλική Επανάσταση ένα νέο πολιτικό υποκείμενο, η αυτοκτονία θεωρήθηκε ότι δεν ήταν μια πράξη αδυναμίας αλλά υπέρτατη υπεράσπιση της ατομικής αξιοπρέπειας και ελευθερίας. Επομένως το «αφελές» αυτό κείμενο του Κάλβου θα

πρέπει να ενταχθεί κι αυτό στη βασιανιστική και με πολλαπλές επιρροές διαμόρφωση της προσωπικότητάς του, να μην θεωρηθεί δευτερεύον στοιχείο, επειδή δεν είναι υψηλής ποιότητας, και κυρίως γιατί μας απομακρύνει από την ιδεατή εικόνα που έχουμε για έναν εθνικό ποιητή. Αντίθετα, στη λογική ότι μας ενδιαφέρει συνολικά μια προσωπικότητα, οφείλουμε να το εντάξουμε ισότιμα στα τεκμήρια της εποχής και να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε υπό ποίους όρους δημιουργήθηκε και ποια συνάφεια έχει και με την υπόλοιπη ατομική πορεία και δημιουργία του ποιητή.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Mécropi Anastasiadou, *Les Grecs d'Istanbul au XIXe siècle. Histoire socioculturelle de la communauté de Péra*, Brill, Leiden 2012, 423 σ.

Η εν λόγω μελέτη της Μερόπης Αναστασιάδου αποτελεί μια πολυπρισματική εξέταση της Ελληνορθόδοξης κοινότητας του Σταυροδρομίου, ενταχμένη τόσο στο γενικότερο πλαίσιο της συγκρότησης του Ορθόδοξου μιλλέτ όσο και στο ευρύτερο πλαίσιο της ύστερης οθωμανικής περιόδου. Όπως υπογραμμίζεται στην Εισαγωγή (σ. 1-32), τα ερωτήματα που τίθενται αφορούν τον τρόπο με τον οποίο οι Ρωμιοί του Σταυροδρομίου αντιμετωπίζουν τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο αυτό, είτε στο επίπεδο των ενδοκοινοτικών σχέσεων, είτε στο επίπεδο της θεσμικής συγκρότησης. Μια από τις βασικές συνεισφορές του έργου αυτού έγκειται στο ότι, εκτός από τις επίσημες, εκδεδομένες πηγές, όπως οι κανονισμοί και οι εκθέσεις πεπραγμένων, στηρίζεται σε ανέκδοτο υλικό που προέρχεται είτε από τα οθωμανικά αρχεία, είτε –κατά κύριο λόγο– από το πλούσιο αρχείο της κοινότητας. Φωτίζονται έτσι, εκτός από τον επίσημο λόγο, σκέψεις, κίνητρα και πτυχές της καθημερινότητας των ανθρώπων που απαρτίζουν την τελευταία.

Η μελέτη αποτελείται από έξι κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο η συγγραφέας επιχειρεί να τοποθετήσει τους Ελληνορθόδοξους του Πέραν στο χώρο. Το τοπωνύμιο «Πέραν» χρησιμοποιείται ήδη από τη βυζαντινή εποχή για να δηλώσει την περιοχή που εκτεινόταν επάνω από τη βόρεια ακτή του Κεράτιου κόλπου, πέρα, δηλαδή, από τα τείχη της βασιλεύουσας. Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει την περιοχή βορείως των τειχών της γενοβέζικης παροικίας του Γαλατά. Στις αρχές του 19ου αιώνα η περιοχή που ορίζεται από τον τεκέ των Μεβλεβήδων (νότια) και το Ταξίμ (βόρεια), σφραγίζεται από την παρουσία των επιβλητικών δυτικών πρεσβειών, τα εκτενή νεκροταφεία, τις καθολικές εκκλησίες και τα περιβόλια, τα οποία κάλυπταν μεγάλες εκτάσεις. Στη συνέχεια, ως αποτέλεσμα του αυξανόμενου εξαστισμού και της συνεπαγόμενης ραγδαίας δόμησης, τα περιβόλια αυτά εξαφανίζονται σχεδόν ολοκληρωτικά.

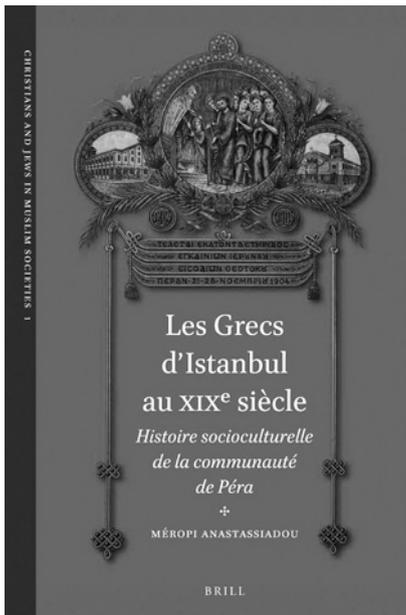
Στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων και της πρόσδεσης της οθωμανικής οικονομίας στη διεθνή αγορά συγκροτείται σταδιακά αυτό που θα αποκληθεί η *Εν Σταυροδρο-*

μία *Ελληνική Ορθόδοξος Κοινότης*. Σημεία αναφοράς οι τρεις ορθόδοξες εκκλησίες που ανεγείρονται με την πάροδο του χρόνου: η εκκλησία των Εισοδίων της Θεοτόκου που οικοδομείται το 1804, ο Άγιος Κωνσταντίνος που ανοίγει τις θύρες του το 1861 και η Αγία Τριάδα που εγκαινιάζεται από τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' στις 14 Σεπτεμβρίου 1880, ενδείξεις, όλα αυτά, της συνεχούς δημογραφικής αύξησης του Ελληνορθόδοξου πληθυσμού.

Εκφανση της αστικοποίησης είναι η ανάδειξη του Πέραν σε θέατρο του πρώτου πολεοδομικού εκσυγχρονιστικού πειράματος, με τη θεσμοθέτηση του πρώτου Δημοτικού Συμβουλίου το 1858. Η συγκεκριμένη εξέλιξη, μέσα στην ατμόσφαιρα που επικρατεί μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, οδηγεί στον πολεοδομικό εκδυτικισμό της περιοχής. Η δυτική αρχιτεκτονική αποκτά το προβάδισμα, η Μεγάλη Οδός του Πέραν καθίσταται κεντρικός οδικός κόμβος, ενώ εμφανίζονται καταστήματα ευρωπαϊκών νεωτερισμών, θέατρα, κέντρα ψυχαγωγίας κ.λπ. Έτσι, το Σταυροδρόμι αποκτά μια ευρωπαϊκή φυσιογνωμία και

γίνεται η «βιτρίνα» του οθωμανικού εξευρωπαϊσμού.

Το δεύτερο κεφάλαιο που αφορά τη δημογραφική δομή του ρωμείου πληθυσμού του Πέραν, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η συγγραφέας στηρίζεται τόσο στις οθωμανικές απογραφές όσο και στα κοινοτικά αρχεία του Σταυροδρομίου για να καταγράψει τη δημογραφική κίνηση του ρωμείου στοιχείου σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Τα ευρήματά της είναι αξιοσημείωτα. Στις πρώτες απογραφές ο απογραφόμενος πληθυσμός τόσο από τις οθωμανικές όσο και από τις κοινοτικές αρχές είναι μόνο ο ανδρικός, για στρατιωτικούς και φορολογικούς λόγους. Στις αρχές της δεκαετίας του 1840 οι μετανάστες αποτελούν το 70% του συνολικού πληθυσμού της Πόλης. Από αυτούς ένα ποσοστό, επίσης της τάξης του 70%, έχει ηλικία κάτω των 30 ετών. Μεγάλο δε είναι μεταξύ αυτών το ποσοστό των παιδιών που μεταναστεύουν εποχιακά στην Πόλη, για να απασχοληθούν σε χειρωνακτικές εργασίες που θα τους εξασφαλίσουν την επιβίωση. Η συντριπτική πλειονότητα των μεταναστών είναι καταγεγραμμένοι ως *bekâr* (εργένηδες). Κάτι τέτοιο όμως δεν σχετίζεται απαραίτητα με την πραγματική οικογενειακή τους κατάσταση, αλλά με το ότι στερούνται δεσμών στην οθωμανική πρωτεύουσα και διαβιών κατά το πλείστον στα *bekâr odaları*. Αντίστοιχα, ο όρος *müteahhil* (έγγαμος) δηλώνει όσους αποτελούν μέλη κάποιου νοικοκυριού ανεξάρτητα από το αν έχουν παντρευτεί ή όχι (σ. 76). Αντίστοιχες τάσεις παρουσιάζονται και στο «κατάστιχο των πενιάριδων» του 1839, που ανήκει στο κοινοτικό αρχείο του Σταυροδρομίου. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα σημαντικό κατάστιχο, όπου οι εποχιακοί μετανάστες καταγράφονται για πρώτη φορά.¹ Από ό,τι γνωρίζω, πρόκειται για

1. Το κατάστιχο αυτό βρίσκεται επίσης μεταξύ των αρχείων των κοινοτήτων και ενοριών της Πόλης, που έχουν μικροφωτογραφηθεί και ψηφιοποιηθεί στο πλαί-

την πρώτη ιστοριογραφική αξιοποίησή του. Τα ονόματα εκεί, όπως και στα οθωμανικά κατάστιχα, είναι άτακτα τοποθετημένα στο χαρτί. Η ομοιότητα, μάλιστα, μεταξύ των δύο αρχείων, σε ό,τι αφορά τη μορφή της καταγραφής, είναι εντυπωσιακή (σ. 81-82). Στο «κατάστιχον των πεκιάριδων» τη μερίδα του λέοντος καταλαμβάνουν οι νέοι. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ηλικίες από 18 και κάτω αποτελούν το 17% των καταγραφέντων (σ. 83). Κατάγονται από όλες τις οθωμανικές επαρχίες και ασκούν επαγγέλματα όπως εκείνο του χασάπη, του μανάβη, του μαραγκού κ.λπ. Και βέβαια, όπως έχει επισημανθεί από πολλούς μελετητές, η επαγγελματική ενασχόληση προσδιορίζεται από τον τόπο καταγωγής. Από μετανάστες όμως, όπως διαπιστώνει η συγγραφέας, απαρτίζεται και το 50% των ενοριτών της Παναγίας, που διαθέτουν οικογένεια στην περιοχή.

Το κατάστιχο του 1859 παρουσιάζεται πιο τυποποιημένο και συγκροτημένο, ενώ εμφανίζονται σε αυτό επαγγέλματα όπως αυτό του τραπεζίτη, του γιατρού, του διερμηνέα, του υπαλλήλου, τα οποία δεν εμφανίζονταν καθόλου στα κατάστιχα του 1839 (σ. 92). Κάτι τέτοιο αποτελεί ένδειξη του αυξανόμενου εξαστισμού που έχει συντελεστεί σε αυτό το διάστημα.

Τόσο από το κατάστιχο του 1839 όσο και από εκείνο του 1859 οι γυναίκες απουσιάζουν εντελώς. Αυτό αλλάζει στις καταγραφές του τέλους του 19ου αιώνα, όπου επίσης εμφανίζονται άντρες και γυναίκες που ζουν ανεξάρτητοι από οικογενειακούς δεσμούς. Οι καταγραφόμενες οικογένειες είναι, κατά πλειονότητα, πυρηνικές, κάτι που συμβαδίζει με την εξέλιξη των μουσουλμανικών νοικοκυριών της Πόλης την ίδια περίοδο.² Επίσης, τα ελεύθερα

επαγγέλματα και οι δουλειές γραφείου αποκτούν το προβάδισμα στις απογραφές, προϊόντος του χρόνου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εξέλιξη στην ονοματοθεσία: ενώ στα κατάστιχα του 1839 και του 1859 κυριαρχούν τα χριστιανικά ονόματα, αυτό σταδιακά αλλάζει. Έτσι, το 1909 τα αρχαία ελληνικά ονόματα καταλαμβάνουν σημαντική θέση.

Στο τρίτο κεφάλαιο, μετά τη διαπίστωση ότι ο ορθόδοξος κλήρος διατήρησε, στο πλαίσιο των Μεταρρυθμίσεων και σε επίπεδο Γενικών Κανονισμών, τον ηγεμονικό του ρόλο σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι Αρμένιοι ή οι Εβραίοι θρησκευτικοί λειτουργοί (σ. 119), προχωρεί στην περιγραφή του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας των Ορθόδοξων κοινοτήτων και κυρίως της κοινότητας του Σταυροδρομίου. Από εκεί προκύπτει ότι, ενώ θεσμικά η Γενική Συνέλευση των ενοριτών –Παναγίας, Αγ. Κωνσταντίνου και Αγ. Τριάδας– είναι το ύπατο κοινοτικό όργανο, τα ηνία κρατά η εξαμελής Κεντρική Εφορία. Οι εκκλησιαστικές επιτροπές και οι σχολικές εφορίες αποτελούν όργανα εκτελεστικά των αποφάσεών της. Εκείνη διαχειρίζεται τα έσοδα της κοινότητας, που προέρχονται από τις αμοιβές των ιεροπραξιών, τις συνδρομές των κατοίκων, την ενοικίαση των ακινήτων και κυρίως τις δωρεές (σ. 132-133). Εκείνη είναι ο εκπρόσωπος της κοινότητας απέναντι στις οθωμανικές αρχές. Με την πάροδο του χρόνου η ανάπτυξη των κοινοτικών υπηρεσιών οδηγεί στην απασχόληση ενός πολυπληθούς προσωπικού αποτελούμενου από δασκάλους, ιερείς, γραμματείς, θυρωρούς κ.λπ. Οι ιερείς αποτελούν, όπως και οι υπόλοιπες κατηγορίες, μισθωτούς υπαλλήλους της κοινότητας και βρίσκονται, ως εκ τούτου, εξαρτώμενοι από την Κεντρική Εφορία. Αυτό επιβεβαιώνεται τόσο από τους κοινοτικούς κανονισμούς όσο και

σιο του προγράμματος *Ανθέμιο* που διεξήχθη με την επιστημονική ευθύνη του Τμήματος ΜΙΘΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών υπό τη διεύθυνση του Κώστα Γαβρόγλου.

2. Για τα μουσουλμανικά νοικοκυριά βλ. Alan Duben – Gem Behar, *Istanbul*

Households. Marriage, Family and Fertility, 1880-1940, Cambridge University Press 1991.

από την αλληλογραφία της Εφορίας, όπου βλέπουμε ότι η τελευταία δεν διστάζει καθόλου να κάνει χρήση της ισχύος της απέναντί τους.

Η εξουσία της Εφορίας γίνεται περισσότερο εμφανής από το γεγονός ότι οι υπηρεσίες που αυτή διευθύνει, εκδίδουν τα πιστοποιητικά με τα οποία οι ενορίτες αποκτούν υπόσταση στον οθωμανικό χώρο. Η συγγραφέας συγκρίνοντας διάφορους κοινοτικούς κανονισμούς διαπιστώνει ότι η ισχύς αυτή του λαϊκού στοιχείου που εκπροσωπεί η Κεντρική Εφορία, είναι φαινόμενο που διαφοροποιεί την κοινότητα Σταυροδρομίου από εκείνες της Σμύρνης, της Θεσσαλονίκης και ορισμένων κοινοτήτων της Μικράς Ασίας (σ. 135).

Από πού όμως οι άνθρωποι αυτοί αντλούν την εξουσία τους; Η εξήγηση βρίσκεται στην κοινωνική τους επιφάνεια: πρόκειται είτε για γόνους νεο-φαναριωτικών οικογενειών, είτε για πανίσχυρους επιχειρηματίες και ιδιαίτερα τραπεζίτες, των οποίων τα οικογενειακά, επιχειρηματικά και πολιτικά δίκτυα εξασφαλίζουν μια προνομιακή σχέση τόσο με τη Δύση όσο και με την οθωμανική εξουσία. Οι ατομικές διαδρομές αλλά και οι οικογενειακές στρατηγικές τους εξετάζονται στο τέταρτο κεφάλαιο. Στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τους διαπρεπείς επιστήμονες και λογίους που βρίσκονται στις επάλξεις της κοινωνικής αναμόρφωσης.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, παράλληλα με τις αναφορές της στο νοσοκομείο του Μπαλουκλί και στους φιλανθρωπικούς θεσμούς της κοινότητας Σταυροδρομίου, η συγγραφέας παρουσιάζει τις διάφορες εκδόσεις της φτώχειας, όπως εμφανίζονται μέσα στο κοινοτικό αρχαιακό υλικό. Από το υλικό αυτό φωτίζονται διάφορες πτυχές της λειτουργίας των φιλανθρωπικών μηχανισμών και κυρίως ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζονται από τις ομάδες στις οποίες αυτοί απευθύνονται. Παρουσιάζονται αιτήσεις για οικονομική ενίσχυση, τις οποίες διάφορες χήρες υποβάλλουν, αναφορές σχετικά με την κατάσταση ορ-

φανών παιδιών, ηλικιωμένων και ασθενών. Όσον αφορά ειδικά την υπηρεσία των εκθέτων, οι περιπτώσεις διακοπής υιοθεσιών, περιπτώσεις, δηλαδή, κατά τις οποίες οι θετοί γονείς («πιστρέφουν») στην υπηρεσία παιδιά που έχουν υιοθετήσει από αυτήν (σ. 279), παρουσιάζουν αυξημένο ενδιαφέρον. Δείχνει ότι σε αντίθεση με τους εμπνευστές τις συγκεκριμένης πρωτοβουλίας –και κυρίως με τον εμπνευστή της υπηρεσίας Σπυρίδωνα Ζαβιτσιάνο που τη θεωρεί μηχανισμό κοινωνικής και εθνικής συνοχής³– αρκετοί είναι αυτοί που τη θεωρούν πηγή δωρεάν υπηρετικού προσωπικού (σ. 279-280). Κάτι τέτοιο δεν αφορά λιγότερο ορισμένες έγκριτες φυσιογνωμίες της πνευματικής ηγεσίας της κοινότητας, όπως το γιατρό Σπυρίδωνα Μαυρογένη (σ. 279). Σε αντίθεση με την επιφύλαξη με την οποία η υπηρεσία των εκθέτων αντιμετωπίζεται, η *Φιλόπτωχος Αδελφότης «ο Άγιος Μηνάς»* που στοχεύει στη διοργάνωση συσσιτίων για τους άπορους μαθητές, γίνεται αποδέκτης σημαντικών δωρεών (σ. 285). Οι περιπτώσεις αυτές φωτίζουν, με άλλα λόγια, μια ποικιλομορφία απόψεων σχετικά με τη φιλανθρωπία και κατ'επέκταση με το κοινωνικό και εθνικό υποκείμενο, που δεν εξάγεται πάντα μέσα από τα επίσημα κείμενα. Επιπλέον, η φιλανθρωπική δραστηριότητα παρουσιάζεται στη διάσταση της καθημερινότητας.

Εξίσου μεγάλο ενδιαφέρον, από αυτή την άποψη, παρουσιάζει και το αγγλικό φιλανθρωπικό σωματείο *Δορκάς*. Η παρουσία του αρχείου του μέσα στο συνολικό αρχείο της κοινότητας δηλώνει το φόβο που προξενούσε στις κοινοτικές αρχές η φιλανθρωπική και εκπαιδευτική δραστηριότητα των προτεσταντικών ιεραποστολών. Ο φόβος αυτός επιτείνεται προφανώς από το γεγονός ότι η πλειονότητα των βοηθούμενων από το εν λόγω σωμα-

3. Έφη Κάννερ, *Φτώχεια και φιλανθρωπία στη Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης (1753-1912)*, Κατάρτι, Αθήνα 2004, σ. 282-289.

τείο αποτελείται από Ελληνορθόδοξους (σ. 293). Το φόβητρο, άλλωστε, της απώλειας του πληθυσμού της δικαιοδοσίας τους, ως αποτέλεσμα προσηλυτισμών, είναι ένα από τα βασικά κίνητρα που ωθούν τις κοινοτικές αρχές στο φιλανθρωπικό τους έργο, ένα πεδίο στο οποίο, όπως η συγγραφέας διαπιστώνει, βρίσκονται σε θέση άμυνας έναντι των αντιπάλων τους (σ. 301-302).

Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο εξετάζονται οι αρχές που διέπουν την εκπαίδευση των Ρωμίων του Σταυροδρομίου και οι φορείς που εμπλέκονται σε αυτήν: ο *Εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, οι κοινοτικές αρχές, οι ευεργέτες της κοινότητας, το Πατριαρχείο και βέβαια η οθωμανική εξουσία. Παρουσιάζονται ακόμη οι μεταξύ τους διαμάχες δικαιοδοσίας στο συγκεκριμένο πεδίο. Το τελευταίο ζήτημα φωτίζεται και πάλι μέσα από το αρχείο της κοινότητας –την αλληλογραφία της Κεντρικής Εφορίας με τις επιμέρους σχολικές εφορίες, με τους/τις διευθυντές/ντριες των κοινοτικών σχολείων και με το Πατριαρχείο. Ιδιαίτερα σημαντικές είναι και οι εγκύκλιοι του οθωμανικού Υπουργείου Παιδείας. Παρουσιάζονται, ακόμη, η διάσταξη μεταξύ των υποστηρικτών της κλασικής και της πρακτικής εκπαίδευσης, όπως αποτυπώνεται στο εκπαιδευτικό θεσμικό πλαίσιο, καθώς και η πρόκριση, τελικά, της ανδρικής εκπαίδευσης έναντι της γυναικείας, παρά τις περί του αντιθέτου διακηρύξεις. Η αλληλογραφία της Κεντρικής Εφορίας

απεικονίζει επίσης ιδιαίτερα εύγλωττα τις τεράστιες δυσκολίες της περιόδου του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που θα σηματοδοτήσει και το τέλος της ανθούσας ελληνορθόδοξης κοινότητας του Σταυροδρομίου (σ. 354-360).

Όπως επισημαίνεται στον επίλογο, το τέλος της κοινότητας αυτής με τα χαρακτηριστικά που της προσέδωσε ο 19ος αιώνας, θα γίνει εμφανές ήδη τα πρώτα χρόνια της Τουρκικής Δημοκρατίας σε πολλαπλά επίπεδα: δημογραφικό, οικονομικό και πνευματικό. Άλλωστε, η αυξανόμενη δυσπιστία της εξουσίας απέναντι στο μη μουσουλμανικό στοιχείο ήδη από τη χαμιδική περίοδο, η οποία κορυφώνεται από το 1912 και εξής, προοιδαίνουν για μια τέτοια εξέλιξη.

Εν κατακλείδι, η μελέτη της Μερόπης Αναστασιάδου αποτελεί ένα ιδιαίτερα χρήσιμο βοήθημα για όποιον επιθυμεί να αποκτήσει μια σφαιρική εικόνα της ρωμείκης κοινότητας του Πέραν μέχρι τις απαρχές της Τουρκικής Δημοκρατίας. Η κοινότητα αυτή παρουσιάζεται μέσα από τις σελίδες του βιβλίου ως μια (μάλλον α-τυπική) έκφανση του κοινοτικού φαινομένου, όπως αυτό αναπτύσσεται στο πλαίσιο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων, δείχνοντας έτσι και τα όρια των τελευταίων. Για το λόγο αυτό αποτελεί, νομίζω, έναυσμα για νέες μελέτες που θα θέσουν ανάλογα ερωτήματα για τις υπόλοιπες ρωμείκες κοινότητες και ενορίες της Πόλης.

ΕΦΗ KANNEP

Πέπη Γαβαλά, *Αρχείο Δημητρίου Κ. Σαλβαρά. Αναλυτικό Ευρετήριο*, τόμος Β' (1832-1843). Από το *Μυστρά στη Σπάρτη*, Γ.Α.Κ., Αρχαία Νομού Λακωνίας, αρ. 5 – Νομικό Πρόσωπο Πολιτισμού, Αθλητισμού και Περιβάλλοντος του Δήμου Σπάρτης, Σπάρτη 2012, 223 σ.

Με τον χαρακτηρισμό «Ιδιωτικά αρχεία: Μικροί θησαυροί ιστορίας» στον τίτλο της ομιλίας μου αποσκοπούσα, προκαταλαμβάνοντας, να επισημάνω εξ αρχής την αξία που δίνει πλέον η ιστοριογραφία στις έως πριν λίγες δεκαετίες άγνωστες

και αγνοημένες ή παρεξηγημένες αυτές αρχειακές πηγές.

Η ομιλία έγινε στην παρουσίαση του βιβλίου, που οργάνωσαν οι εκδότες στην